

בריאה בשלושה שלבים

”וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי... וַיְהִי... וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב“. זו הנוסחה השוזרת את סיפור הבריאה המהפכני ביותר והמשפיע ביותר בתולדות הרוח האנושית.

רש"י בפירושו לפסוק הראשון בתורה מצטט את שאלתו של ר' יצחק למה התורה מתחילה בסיפור הבריאה. התורה היא ספר של מצוות, המצוות שניתנו לבני ישראל וליכרו אותם כאומה, וראוי אפוא לכאורה שהיא תתחיל במצווה הראשונה שניתנה להם, המופיעה רק בפרק השנים-עשר בספר שמות.

תשובתו של ר' יצחק עצמו היא שהתורה מתחילה בתיאור בריאת העולם כדי להצדיק את מתן ארץ ישראל לעם ישראל. בורא העולם הוא, מעצם מהותו זו, בעליו של העולם ושליטו. מתנה שנתן – מתנת מלך היא. תביעתו של עם ישראל על הארץ אינה דומה לזו של אומות אחרות. יסודה אינו בעובדות שרירותיות של התיישבות, זיקה היסטורית, כיבוש או הסכמת האומות (אף כי במקרה של מדינת ישראל בת זמננו מתקיימים כל הארבעה). היא נגזרת מיסוד עמוק יותר: דבר אלוהים בכבודו ובעצמו – האל שמכירות בו, אגב, כל שלוש הדתות המונותיאסטיות. זו קריאה פוליטית של פרשיית בריאת העולם. הרשו לי להציע פירוש נוסף; לא חלופי, אלא נוסף.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

אחד ההיגדים המפליאים ביותר של התורה הוא קריאתה לנו, העשויים בצלם אלוהים, לחקות אותה. ”קדשים תהיו כי קדוש אני ה' אֱלֹהֵיכֶם“ (ויקרא י"ט, ב). על המצווה שבפסוק ”יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך כי תשמר את מצות ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָיו“ (דברים כ"ח, ט) כותב הרמב"ם בהלכות דעות כי –

כך לימדו בפירוש מצוה זו: מה הוא נקרא חנון, אף אתה היה חנון; מה הוא נקרא רחום, אף אתה היה רחום; מה הוא נקרא קדוש, אף אתה היה קדוש. ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכינויין – ארך אפיים ורב חסד, צדיק וישר, תמים, גיבור וחזק וכיוצא בהן – להודיע שאלו דרכים טובים וישרים הם, וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהידמות כפי כוחו.¹

בפרק הראשון של ספר בראשית מובלע אם כן אתגר כביר: ה' יוצר, ולכן גם עלינו להיות יוצרים. בבריאת האדם הקנה אלוהים ליצור אחד – היחיד הידוע עד כה למדע – את היכולת לא רק להסתגל לסביבה אלא גם לסגל את הסביבה אליו. לעצב את העולם, ולהיות פעיל, לא רק סביל, ביחסו להשפעות ולנסיבות המקיפות אותו. הרב יוסף דב סולובייצ'יק מנגיד בחיבורו "איש האמונה הבודד" בין אדם הפרא הקדמון שטרם מצא דרכים לסגל את העולם לצרכיו, לאדם התרבותי:

בקיומו של יצור-הפרא אין כבוד משום שקיומו הוא חסר-אונים. הקיום האנושי הוא מכובד מפני שבקיומו יש תהילה, הוד ועוצמה.... האדם הקדמון שלא היה יכול ללחום במחלות, ואשר נפל קורבן בהמוניו לדבר ולקדחת כשהוא מושפל וחסר אונים, לא היה יכול

משלי (י"ח, כא). כבר בפתח התורה, בקו ההתחלה של הבריאה, אנו מתבשרים על התפיסה היהודית של ההתגלות: שאלוהים מתגלה לאנושות לא בשמש ובכוכבים ולא ברוח ובסופה אלא באמצעות מילים – מילים קדושות העושות אותנו לשותפיו של אלוהים במלאכת הגאולה.

השלב השני בבריאה הוא לנו הקשה ביותר. אין הגייתו של רעיון דומה להוצאתו לפועל. "בין המחשבה למעשה נופל הצל", כתב המשורר ת"ס אליוט.³ בין הכוונה לעובדה בשטח, בין החלום לממשות, נמצא מאבק, נמצאת התנגדות, נמצאת חולשת הרצון. מי שניסה ונכשל עלול להסיק בקלות שאף פעם לא יצליח, שנגזר כי העולם יישאר כפי שהוא, שכל מעֶפֶל אנושי סופו נפילה.

אולם זוהי תפיסת עולם יוונית, לא יהודית: שההיבטים מתרסק אל הנמזיס, שהגורל נחתם ואין להשיבו ועלינו להרכין אליו את ראשינו. היהדות גורסת ההפך: שאף כי היצירה קשה, מפרכת וזרועת חתחתים, היצירה היא חלקנו בחיים ולה אנו מזומנים. כדברי רבי טרפון, "לא עליך המלאכה לגמור – ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה".⁴ וכמאמרם היפה של חכמינו, "מחשבה טובה – הקב"ה מצרפה למעשה".⁵ בדרך כלל מפרשים מימרה זו כאילו כוונתה שכאשר יש לאדם כוונה טובה, ה' מחשיב אותה כאילו הייתה המעשה. אני מבין אותה אחרת: כשלאדם יש כוונה טובה, ה' עוזר לכוונה זו להפוך למעשה. מוקדם או מאוחר הוא נותן לו את הכוח לממשה.

אם השלב הראשון ביצירה הוא המחשבה, הנה השלב השני הוא הרצון. התפיסה בדבר קדושת הרצון האנושי היא מתכונותיה הייחודיות של התורה. תפיסות עולם דטרמיניסטיות שונות ומשונות טענו לאורך הדורות כי הרצון האנושי הוא אשליה, וכי

לדרוש לעצמו את כתר ההדר. רק האדם הבונה בתי חולים, המגלה שיטות ריפוי ומציל חיי בני אדם מתברך במידת הכבוד.... היצור הפרא הינו חסר אונים, ולכן אינו נהדר. האדם התרבותי השיג שלטון מוגבל על הטבע ונעשה, במובנים מסוימים, אדון לטבע, ועל ידי כך השיג גם כבוד. שלטונו מאפשר לו לפעול בהתאם לאחריותו.²

פרק א אינו מסתפק בצו הכללי ליצור, אלא מדריך אותנו כיצד לעשות זאת, ומציג שלושה שלבים. הראשון הוא האמירה "יהי". השני – ההתגשמות הלכה למעשה: "ויהי". השלב השלישי הוא שלב הראייה "כי טוב". אפילו מבט חטוף בדגם זה של יצירתיות ילמדנו דבר עמוק ונוגד-אינטואיציות: היוצר הגדול באמת איננו המדע או הטכנולוגיה לעצמם, אלא המילה. היא היוצרת את כל הקיים.

ואכן, סימנו של האדם המייחדו משאר בעלי החיים הוא יכולת הדיבור. את הסיפא של הפסוק "וַיִּצְרֶה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָר מִן הָאָדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב', ז) מתרגם אונקלוס "וַיְהִי בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְלָא"; מעין "ויהי האדם לנפש מדברת". בזכות יכולת הדיבור שלנו אנחנו יכולים לחשוב, וכך לדמיין עולם שונה מזה הקיים עכשיו.

יצירה מתחילה במילה היוצרת, ברעיון, בחזון, בחלום. הלשון – ואיתה היכולת לזכור עבר רחוק ולהמשיג עתיד רחוק – נמצאת בלב הייחודיות שלנו כצלם אלוהים. כשם שאלוהים יוצר את עולם הטבע במילים ("וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים... וַיְהִי..."), כך גם אנו יוצרים את עולמנו האנושי במילים. משום כך מתייחסת היהדות למילים ברצינות רבה כל כך: "מִוֹת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן", אומר ספר

המחשבה שאנו בוחרים את דרכנו היא מיתוס. גורמים אחרים מאיתנו מחליטים בשבילנו: דחפים המקודדים בגנים שלנו, כוחות כלכליים או חברתיים, רפלקסים מותנים. היהדות היא מחאה נגד הדטרמיניזם, בשמם של החופש האנושי והאחריות. איננו מכונות מתוכנתות; אנחנו ישויות פועלות שחוננו ברצון משלהן. כשם שאלוהים חופשי כך גם אנו. התורה כולה היא קריאה לאנושות להשתמש בחופש שלה באופן אחראי כדי ליצור עולם חברתי המכבד את החופש של הזולת. הרצון הוא הגשר מ"יהי" ל"יהיה".

אבל מה עם השלב השלישי, "וירא אלוהים כי טוב"? מכל השלבים, הוא הקשה ביותר להבנה. מה פירוש הדבר "וירא אלוהים כי טוב"? לכאורה, זה מיותר. האם אלוהים עושה משהו לא טוב? היהדות איננה גנוסטיקה ואיננה מיסטיקה מזרחית. איננו מאמינים שהעולם המוחשי הזה הוא רע. להפך: אנו מאמינים שהעולם הזה הוא זירת הפעולה של הברכה והטוב.

אולי זה הדבר שהנוסחה "וירא אלוהים כי טוב" נועדה ללמדנו: שהחיים הדתיים אינם צריכים להיות נסיגה מהעולם ומעמיתיו אל אקסטזה מיסטית או נירוואנה. אלוהים רוצה שנהיה חלק מן העולם, נילחם במלחמותיו, נטעם את תענוגותיו, נהלל את תפארתו. אבל אין זה הכול.

בשנות עבודתי ביקרתי בבתי כלא ובמוסדות לעבריינים צעירים. רבים מהאנשים שפגשתי שם הם אנשים טובים בפוטנציה. כמוכם וכמוני יש להם חלומות, תקוות, שאיפות. הם לא רצו להיעשות פושעים. אסונם של רבים מהם טמון בכך שהם גדלו במשפחות בלתי-מתפקדות בתנאים קשים. איש לא מצא זמן לדאוג להם, לתמוך בהם, ללמד אותם איך להתנהל בעולם,

איך להשיג את חפצם בעבודה קשה ובהתמסרות ולא באלומות ובהפרת חוק. חסר להם כבוד-עצמי בסיסי, תחושת ערך עצמי. איש לא אמר להם אף פעם שהם טובים.

לראות שאדם הוא טוב ולומר זאת הוא מעשה יצירתי – מן הגדולים שבהם. יש אולי כמה אנשים רעים מיסודם, אבל הם מעטים. בכל אחד מאיתנו, כמעט, טמון גרעין חיובי מיוחד לו אשר עלול להיפגע בקלות, ואשר צומח רק אם הוא נחשף לאור-שמש אנושי: להכרה ולשבח מפי אדם אחר. לראות את הטוב שבזולת, ולעזור לו לראות את עצמו בראי הכרתנו זו, הוא לעזור לו לצמוח ולהפיק מעצמו את המיטב. "גדול המעשה מן העושה", אומר ר' אלעזר. 6 עזרה לזולת לממש את הטוב שבו היא הולדה של יצירתיות בנפשו. את זאת עושים לא בביקורת ובשליליות אלא בחיפוש הטוב באחרים ובסיוע להם לראותו, לזהותו, להחזיק בו ולחיות אותו.

"וירא אלוהים כי טוב" – גם זה חלק ממעשה הבריאה והיצירה, החלק העדין והיפה מכולם. כשאנחנו מזהים את הטוב במישהו, גם אם איננו יוצרים את הטוב הזה אנו עושים דבר גדול מכך: עוזרים לו להיות ליוצר בעצמו. ה', העושה זאת בשבילנו, קורא לנו לעשות זאת לאחרים.

- 1 משנה תורה, הלכות דעות א', ו.
- 2 יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, "איש האמונה הבודד", בתוך איש האמונה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ח, עמ' 16-17.
- 3 T.S. Eliot, "The Hollow Men", in T.S. Eliot, *Collected Poems 1909-1962*, London: Faber and Faber, 1963, p 92.
- 4 משנה, אבות ב', טז.
- 5 תוספתא, פאה א, ד.
- 6 בבא בתרא ט ע"א.